

УДК 338.242.2**А.Г. Герасименко**, канд. екон. наук*Київський національний торгово-економічний університет*

НЕДОСКОНАЛІСТЬ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ – ОБМЕЖУВАЛЬНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ НА ВНУТРІШНЬОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

У статті представлено інституціональний підхід до аналізу розвитку економічної конкуренції на внутрішньому ринку. Автором досліджено вплив сучасного стану та тенденцій розвитку окремих елементів ринкової інфраструктури – транспортної, інформаційної, фінансово-кредитної тощо – на розвиток економічної конкуренції на внутрішньому ринку України.

Ключові слова: ринкова інфраструктура, економічна конкуренція, внутрішній ринок.

Поняття конкуренції в різних наукових школах трактується по-різному: в марксистській політекономії – це виробничі відносини, в неокласиці – структура ринку та елемент його механізму, в інституціоналізмі – один з інститутів, що перебуває в тісному взаємозв'язку з іншими інститутами, які в сукупності визначають стан економіки та тенденції її розвитку. Враховуючи багаторічну практику адміністративного господарювання, притаманну вітчизняній економіці, закономірним стало формування досить специфічного інституційного середовища на внутрішньому ринку України, здатного набагато більшою мірою, порівняно зі світовими аналогами, визначити характер та можливості розвитку конкурентних відносин, виносячи проблематику інституційного виміру конкуренції на передній план у зазначеній вище теоретико-економічній тріаді.

Дослідженню інституційного середовища, чинників його розвитку та сфер безпосереднього чи опосередкованого впливу присвячено величезну кількість робіт вчених-класиків – Т. Веблена, Дж. Коммонса, В. Мітчелла, Дж. Гелбрейта, Р. Коуза, вітчизняних економістів – С. Архієреєва, В. Гейця, А. Гриценка, В. Дементьєва, М. Левитського, Е. Лортікяна, Г. Симоненка, О. Прутської, О. Яременка та ін. Втім недостатнє відображення у їхніх роботах знайшла проблема впливу ринкових інститутів на напрями і темпи розвитку конкуренції загалом та на внутрішньому ринку України зокрема. Не претендуючи на цілковите заповнення зазначеної прогалини, у цій статті ми ставимо перед собою **мету** виявити залежність між ступенем розвитку ринкової інфраструктури як окремого елемента інституційного середовища ринку та характером розвитку конкуренції на внутрішньому ринку України.

Проведене нами дослідження дозволило встановити, що каталізатором взаємозв'язку та взаємозалежності розвитку ринкової інфраструктури та конкуренції як ключового ринкового механізму є інститут трансакційних витрат. Адже відсутність або недосконалість ринкової інфраструктури є джерелом зростання трансакційних витрат.

Якщо транспортна інфраструктура нерозвинена, суттєвою мірою звужуються територіальні межі ринків, формуючи високі вартісні бар'єри входження в ринок. Наприклад, відсутність доброякісного твердого покриття доріг в Україні, збільшуючи транспортні витрати, зменшує територіальні межі ринку молока для промислової переробки, порівняно з іноземними аналогами. Так, у ході розгляду Чернігівським територіальним відділенням Антимонопольного комітету України справи про зловживання монополієм (домінуючим) становищем з боку ВАТ "Ічнянський завод сухого молока та масла" географічними межами ринку молока для промислової переробки було визнано територію декількох районів Чернігівської області [1, с. 50–51]. У ході аналогічного розслідування, проведеного Американським міністерством юстиції у 2007 р., територіальними межами ринку молока для промислової переробки було визнано територію 2 штатів – Мериленд та Вірджинія [2]. Загалом же вся територія Сполучених штатів Америки поділена між 11 територіальними ринками молока для промислової переробки [3, с. 9]. Тоді як в значно меншій за розмірами Україні таких ринків – більше 30.

Дроблення ринків має своїм наслідком їх концентрацію та монополізацію¹, що в зазначених умовах виявляється об'єктивною ринковою стратегією, заснованою на принципах економічної ефективності, а не антиконкурентною практикою, спрямованою на обмеження конкуренції. Втім створення таких структурних передумов на ринку неодмінно веде до зловживань з боку традиційних учасників цих ринків, захищених від потенційної конкуренції нерозвиненістю транспортної інфраструктури.

Аналогічна ситуація спостерігається і в ряді інших видів діяльності та справляє свій негативний вплив на розвиток конкурентних відносин на всьому внутрішньому ринку України. Завищені бар'єри входження в ринок консервують неконкурентну структуру товарних ринків, спричиняючи обмеження конкуренції на них та зловживання. Про високий же рівень бар'єрів входження на вітчизняні товарні ринки свідчить статистика зміни кількості ринкових гравців, наведена в табл. 1.

Як бачимо, відсоток входження є досить незначним. Навіть якщо зробити поправку на те, що таблиця наводить нам агреговані зміни кількості учасників і не відображає інтенсивності руху (входження/виходу) компаній в рамках наведених періодів, статистика все одно залишається в'ялою і свідчить про низький рівень змагальності вітчизняних товарних ринків. Навіть у точці економічного буму середня норма приросту була меншою за 2,5%.

¹ Під терміном монополізація нами розуміються "дії господарюючих суб'єктів, спрямовані на перемогу у конкурентній боротьбі, усунення конкуренції, встановлення домінуючого становища одного з учасників або їх групи на ринку" [4, с. 14].

Таблиця 1
Динаміка приросту/зменшення кількості економічних агентів
протягом 2007–2009 рр. за видами економічної діяльності, [1, с. 8]

Вид економічної діяльності	Приріст/зменшення, %					
	2007 рік		2008 рік		2009 рік	
	I півріччя	II півріччя	I півріччя	II півріччя	I півріччя	II півріччя
Всього	2,48	2,2	1,9	1,5	0,9	1,4
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибицтво	0,29	-0,35	0,03	-0,33	-0,46	-0,22
Промисловість	1,87	1,13	1,04	0,5	0,12	0,4
Будівництво	5,92	5,3	3,18	1,7	1,00	0,02
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	2,7	1,3	1,44	1,17	0,7	1,07
Діяльність транспорту та зв'язку	3,96	2,9	2,99	1,97	1,83	2,04
Фінансова діяльність, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	6,0	6,0	4,7	4,1	2,56	2,57
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	3,9	3,2	2,9	2,83	2,26	3,3

Наведену статистику до певної міри пояснює цілий ряд регуляторних обмежень реєстрації бізнесу, втім цей інституціональний аспект наразі не входить до предмета нашого дослідження.

Поглянемо тепер на інформаційну інфраструктуру в Україні та вплив цього інституту на розвиток конкуренції. За умов неналежної інформаційної інфраструктури, відсутності або недостатнього представництва авторитетних консалтингових, аудиторських, маркетингових компаній зростають транзакційні витрати контрактації, збільшуються ризики здійснення недобросовісної господарської практики, що забезпечує мультиплікацію транзакційних витрат, у тому числі й з огляду на наявність системних недоліків вітчизняного правосуддя. Таке зростання транзакційних витрат, як і в попередньому випадку, завищує бар'єри входження в ринок, мінімізуючи потенційну конкуренцію та консервуючи наявну ринкову структуру, змови і зловживання в рамках якої є лише справою часу.

Зазначені вище наслідки недосконалості інформаційної інфраструктури в межах окремих релевантних ринків на макроекономічному рівні доповнюються ізоляцією внутрішнього ринку країни від іноземного капіталу, як грошового, так і капіталу бізнес-традицій, нововведень тощо. Відсутність належної

інформаційної інфраструктури знижує інвестиційну привабливість національної економіки, адже ефективне господарювання іноземних інвесторів у нових для них умовах, складному і непрозорому підприємницькому середовищі є малоімовірним за відсутності кваліфікованих місцевих бізнес-консультантів. І тільки розбудова належної інфраструктури здатна змінити вектор руху капіталу крізь державні кордони України. Так, наприклад, створення в Україні декілька років тому кредитного бюро, забезпечивши доступ фінансових інституцій до релевантної інформації щодо платоспроможності потенційних позичальників та їх попередньої кредитної історії, перемістило Україну в Рейтингу простоти ведення бізнесу за критерієм "Кредитування" на більш ніж 30 позицій (з 61 у 2008 р. на 27 у 2009 р.) [5, с. 6].

Переходячи до аналізу фінансово-кредитної інфраструктури, слід зазначити, що її недостатня розвиненість у тій чи іншій країні, обмежуючи доступ підприємств реального сектору економіки до кредитних ресурсів, змушує їх накопичувати інвестиційні ресурси поступово, вилучаючи з прибутку. Це обмежує портфельне інвестування та вимагає тривалого часу на реалізацію будь-якої конкурентної стратегії, знижуючи конкурентоспроможність національного капіталу в порівнянні з іноземним в умовах стрімких кон'юнктурних змін.

Особливо гостро така загроза стоїть перед українською економікою з огляду на фактичну нерозвиненість вітчизняного фондового ринку. Банківська система України наразі залишається чи не єдиним джерелом ресурсів для розширення масштабів діяльності, збільшення обсягів випуску і реалізації продукції суб'єктами господарювання, удосконалення технологій виробництва (в умовах цінової конкуренції) та товарної модифікації (на ринках диференційованої продукції). Реалізація будь-якої активної конкурентної стратегії на ринку, вимагаючи додаткових інвестицій – грошових, інтелектуальних тощо, передбачає зміщення конкуренції з безпосередньо споживчого сектору в капітальний. Вихідною є конкуренція за ресурси, і тільки потім їх ефективне використання дозволить отримати конкурентні переваги на ринках готової продукції.

За таких умов позитивна динаміка кредитно-інвестиційного портфеля банківської системи України стає обов'язковою передумовою загострення ефективної конкуренції на внутрішньому ринку. Кредитна емісія, підливаючи пального до двигуна економічного зростання на висхідній кривій 2002–2008 рр. (як бачимо з рис. 1, у 2008 р. порівняно з 2002-м обсяг виданих банками кредитів виріс більш ніж у 17 разів, щоправда, скоротившись у 2009 р. на третину), дозволила вітчизняним компаніям перейти на якісно новий етап конкурентної боротьби, не доступний їм у період боротьби за виживання на ринку наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Тепер конкуренція стала ефективною. Її результатом все частіше стає не звичайний перерозподіл ринку, а формування нових ринків, глибока диференціація товарів і послуг – зрештою, формування ринку "покупця", несумісного за своїм визначенням з монополізмом.

Рис. 1. Динаміка кредитно-інвестиційного портфеля вітчизняних банків у 2002–2009 рр.²

Підтвердження наведеній тезі знаходимо в динаміці структурних передумов розвитку конкуренції в економіці України 2001–2009 рр. (табл. 2). Досліджуваний період відображає менш стрімке, порівняно з кредитною емісією, втім монотонне зростання конкурентного сектору та, відповідно, зниження монопольного сектору в економіці України, порушене, щоправда, наприкінці 2008 р. та у 2009 р. внаслідок кризових явищ, у тому числі й у банківському секторі. На особливу увагу при цьому заслуговує стрімке зростання олігопольного сектору з 11,6 до 16,6%. На відміну від "чистої" монополії та "досконалої конкуренції" – ринкових структур, що заперечують стратегічний характер конкуренції, її динамічну природу та творчу основу, саме олігополія формує передумову для "інтелектуального зростання суспільства" [7, с. 51]. Конкуренція тут проявляється у своїй найефективнішій поведінковій формі, сприяє формуванню зовнішнього позитивного ефекту для суспільства в цілому та кожного окремого споживача.

Таблиця 2
Структурні передумови конкуренції в економіці України, [1, с. 6]

Тип ринків	Частка підприємств, що діють на ринку певного типу, у загальному обсязі виробництва (реалізації) у % на початок			
	2001 р.	2005 р.	2008 р.	2009 р.
З конкурентною структурою	53,9	55,4	56,7	54,3
Олігополія	11,6	13,6	12,0	16,6
З ознаками індивідуального домінування	22,7	22,1	25,6	22,6
"Чиста" монополія	11,8	8,9	5,7	6,5

² Рисунок побудовано автором за даними Національного банку України [6].

Повертаючись до тенденцій розвитку фінансово-кредитної інфраструктури в Україні, слід також звернути увагу на динаміку структури кредитно-інвестиційного портфеля. Якщо ще у 2002 р. корпоративні кредити становили 90% усіх виданих кредитів, а на споживче кредитування припадало менше 9%, то у 2008 р. – напередодні кризи – споживче кредитування досягло понад 38% (див. рис. 1). Такого роду кредитна емісія стимулювала споживчий попит, збільшивши розміри внутрішнього ринку на третину, що само по собі є проконкурентним заходом. Прискорене зростання споживчих ринків знижує бар'єри входження на них, робить неефективною змову та стимулює присутні на ринках фірми до суперництва як поведінкового прояву конкуренції, що є однією з ознак суспільної ефективності конкурентної боротьби. На користь цього свідчать результати кон'юнктурних досліджень, проведених фахівцями Інституту економіки та прогнозування НАН України для промисловості, будівництва, транспорту тощо [1, с. 10].

Надмірна експлуатація фінансово-кредитної інфраструктури як джерела економічного зростання в цілому та розвитку економічної конкуренції зокрема за недостатньої уваги до інших елементів ринкової інфраструктури законмірно результувала кризовими явищами в національній економіці та одночасним погіршенням структурних передумов розвитку конкуренції, про що вже йшлося вище (див. табл. 2), актуалізувавши проблему взаємопов'язаного розвитку всіх елементів ринкової інфраструктури.

Поглянемо, наприклад, на сучасний стан розвитку фондового ринку в Україні. За станом на травень 2009 р. капіталізація найбільшої фондової біржі України – ПФТС була в більш як у 300 разів меншою за аналогічний показник для Нью-Йоркської фондової біржі і в 20 разів меншою за капіталізацію російської РТС (рис. 2). Наскільки закономірним, а головне – наскільки безпечним є такий стан справ для України?

Фондовий ринок, окрім виконання функції перерозподілу тимчасово вільних коштів та їх акумуляції на виконання інвестиційних проектів, являє собою інструмент зміни структури власності в країні, концентрації капіталу, ринкової влади. Перерозподіл власності на національні активи, що відбувається через фондовий ринок, забезпечує прозорість відповідних концентраційних угод, підвищує ефективність контролю за концентрацією суб'єктів господарювання як засобу запобігання монополізації внутрішнього ринку. Наразі ж переважна більшість концентраційних угод відбуваються поза межами фондових бірж України. Так, за обсягу вітчизняного M&A ринку у 2009 р. у 2,2 млрд. дол. США сумарна вартість торгів акціями за 9 місяців 2009 р. на всіх фондових біржах України склала 900,5 млн. дол. США [11, с. 47]. У таких умовах єдиним джерелом інформації про концентраційні угоди є їх нотифікація до Антимонопольного комітету України, що, з огляду на високі трансакційні витрати, стосується тільки обмеженого класу угод. Таким чином, недостатня розвиненість вітчизняного фондового ринку як ринкового інституту знижує ефективність конкурентної політики та економічної конкуренції загалом на внутрішньому ринку України.

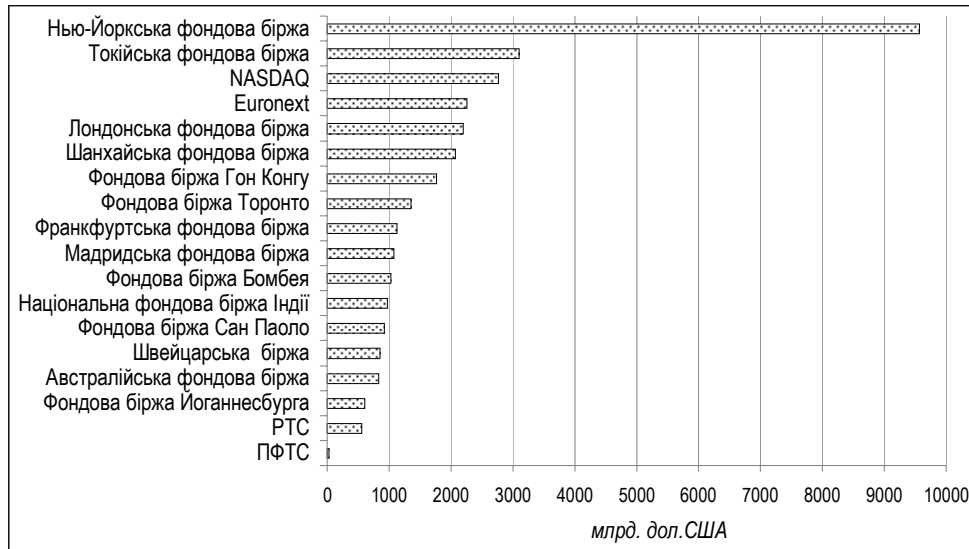

Рис. 2. Капіталізація провідних фондових бірж світу³

Підсумовуючи вищесказане, можна визначити пряму залежність між розвитком ринкової інфраструктури в країні та рівнем розвитку конкуренції на її внутрішньому ринку загалом чи окремих товарних ринках. Сьогодні Україна знаходиться на шляху становлення ефективної ринкової інфраструктури, окремі елементи якої вже міцно ввійшли в бізнес-практику України, а окремі вимагають ще тривалого інсталяційного періоду. Те ж саме стосується й культури конкуренції в нашій державі. Основні засади конкурентної боротьби вже стали обов'язковими правилами поведінки економічних агентів, а ось формування конкуренції як творчого стимулу розвитку національної економіки, її переходу до нового технологічного укладу вимагає ще суттєвих зусиль, в першу чергу в напрямі адвокатування конкуренції. Отож, спільний розвиток цих двох ринкових інститутів є запорукою швидкої і результативної еволюції національної економіки.

1. Звіт Антимонопольного комітету України за 2009 рік. – К. : АМКУ, 2010. – 129 с.
2. Finch A. Political and Economic Motives for Milk Consumption [Електронний ресурс] / Finch A., Henderson M., Bryson J. – Режим доступу : <http://infrastructureofmilk.blogspot.com>.
3. Cooperatives in the Dairy Industry : Cooperative information. Report 1. Section 16. – USDA, 2005.
4. Філюк Г.М. Трансформація ринкових структур в умовах глобалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук / Г.М.Філюк. – К., 2010 р. – 38 с.

³ Розроблено автором за даними інформаційних порталів LoansandCredit.com та INVEST-FUNDS [8; 9], а також даними ПФТС [10].

5. Doing business 2009. Comparing regulation in 181 economies. – A copublication of the World Bank, the International Finance Corporation, and Palgrave Macmillan. – Washington, 2008. – 211 p.
6. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.bank.gov.ua/ Statist/sfs.htm](http://www.bank.gov.ua/Statist/sfs.htm).
7. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода / Ф.А.Хайек. – СПб. : Пневма, 1999. – 288 с.
8. Інформаційний портал LoansandCredit.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.loansandcredit.com/worlds-largest-stock-exchanges>.
9. Інформаційний портал INVESTFUNDS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://stocks.investfunds.ru/indicators/ capitalization/2](http://stocks.investfunds.ru/indicators/capitalization/2).
10. Офіційний сайт ПФТС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pfts.com/uk/news/?n_id=5400.
11. Терехова Н. Биржевые разборы / Н.Терехова // Инвест. газета. – 2009. – № 47. – 30 нояб. – 6 декаб. – С. 46–47.

Отримано: 22.11.10

А.Г. Герасименко, канд. экон. наук

НЕСОВЕРШЕНСТВО РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ –
ОГРАНИЧИВАЮЩИЙ ФАКТОР РОЗВИТТЯ КОНКУРЕНЦИИ
НА ВНУТРЕННЕМ РЫНКЕ УКРАИНЫ

В статье представлен институциональный подход к анализу развития экономической конкуренции на внутреннем рынке. Автором исследовано влияние современного состояния и тенденций развития отдельных элементов рыночной инфраструктуры – транспортной, информационной, финансово-кредитной и пр., на развитие экономической конкуренции на внутреннем рынке Украины.

Ключевые слова: рыночная инфраструктура, экономическая конкуренция, внутренний рынок.

Gerasimenko A.G., candidate of economic sciences

IMPERFECTION OF MARKET INFRASTRUCTURE – LIMITING
FACTOR OF THE COMPETITION DEVELOPMENT IN DOMESTIC MARKET
OF UKRAINE

The article presents an institutional approach to the analysis of the development of economic competition in the internal market. The author explored the impact of current state and tendencies of development of some elements of market infrastructure – transport, information, finance and credit, etc., of the development of economic competition in the internal market of Ukraine.

Key words: market infrastructure, economic competition, the domestic market.